

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в Научна област 2. 1. Филология (Българска литература – Българска литература след Освобождението до Втората световна война)

на тема „Номадският субект в творчеството на Матвей Вълев: природа и машина“
от Мартин Пламенов Колев

Рецензент: проф. дфн Милена Кирова, Софийски университет

Мартин Колев е бил редовен докторант към катедрата по българска литература на Софийския университет в периода 20. 07. 2020 – 20. 06. 2023 година. След вътрешно обсъждане в Катедрата, проведено на 13. 06. 2023 г., той е отчислен с право на защита. През годините на докторантурата е реализирал десет научни публикации по темата на своята дисертация (две от които все още са под печат) и само за периода 2021-2023 е взел участие в осем (една международна и седем национални) конференции. Броят и в двата случая не просто задоволява, но далече надхвърля изискванията на процедурата по защита.

Авторефератът (четиресет и шест страници заедно с библиографията) дава подробна и напълно адекватна представа за целите, характера и резултатите на дисертационния труд. Самият труд има обем от общо 200 страници. Структуриран е в шест основни глави, рамкирани от Встъпление и Заключение; библиографията на използваната литература е модерно подбрана (посочени са повече от двеста заглавия) и показва задълбочена подготовка в процеса на изследователската работа. Документацията по процедурата е в пълна изправност.

Дисертационният труд на Мартин Колев се вмести в едно изследователско поле, което се развива много активно от 90-те години на 20 век досега. Михаил Неделчев го дефинира като „реконструкция“ на българската културна традиция, а Мартин Колев го очертава по следния начин: „Става въпрос за практиката на реабилитиране, връщане в обращение на автори, които по исторически, идеологически, естетически и други съображения са били маргинализирани и позиционирани в периферията на литературноисторическия дискурс“ (с. 5). В рамката на тази практика се развива и интересът към творчеството и не по-малко, ако не и повече, към фигурата на Матвей Вълев. Без да е бил включван някога в Канона или в някоя образователна програма, Вълев всъщност не е

толкова забравен, колкото може да си помисли всеки, незапознат отблизо с неговата рецепция. Аз самата бях изненадана, когато прегледах какво и колко е било написано за него, включително през втората половина на 20 век. Оказва се, че преиздаването на Матвей Вълев започва още от 1957 г. и продължава до края на 80-те години, при това от авторитетни институции като издателство „Български писател“. В началото на новия век, само за пет години (между 2017 и 2022) излизат пет негови книги. Този впечатляващ резултат е постигнат далече не на последно място благодарение на усилията, положени от младия изследовател Андрей Ташев.

Литературноисторическата рецепция на Матвей Вълев също не е незначителна, включително преди 1989 година: за три десетилетия, започвайки с 1945 г., за него са публикувани десетина статии, а през 1982 г. и цяла книга (литературнокритически очерк) от Христо Карастоянов. Изброявам подробно тези факти, тъй като – именно върху техния фон – ми се стори още по-любопитен един въпрос. Защо, въпреки всички публикации, достигащи чак в популярната периодика, около Матвей Вълев продължава да витае усещането, че представлява маргинализиран, дори несправедливо маргинализиран писател? Защо въпреки две дузини статии и няколко изследователски книги творчеството на Вълев не се среща или се среща, но мимоходом, в литературноисторическите изследвания на онези автори, които не са се занимавали пряко с него? Сякаш нещо в историческия рефлекс на българското литературознание упорито отблъсква натрупването на знания, когато не става въпрос за някой всеобщо разпознаваем като „голям“ и „важен“ писател.

Очертах така подробно ситуацията с присъствието на Матвей Вълев и неговото творчество в българската култура, за да разположа по-точно и адекватно усилията, направени от Мартин Колев. Тъкмо заради вече публикуваните дотук изследвания, голяма част от които са насочени към атрактивното биографично присъствие на този колоритен писател, дисертационният труд е фокусиран изцяло върху неговото литературно творчество. Творчеството на Вълев всъщност се състои от четири сборника с разкази и една повест, всички те публикувани между 1937 и 1940 г., плюс един роман – изпърво изгубен, после щастливо намерен и най-сетне публикуван през 1988 г. Неговата история напомня онова, което се е случило с „Александър Велики“ на Яна Язова, но завършва с по-добър късмет.

Дисертантът избира да започне с изследователската рецепция на Матвей Вълев, представяйки всички предходни усилия в критическото поле; на много от тях ще се позовава и по-нататък, вече вътре в собствения си текст. Като цяло, става въпрос за много добре информирана, прегледно организирана и коректна към чуждия труд дисертация с ясно изведени цели и задачи.

В методологическо отношение тя е базирана върху философията и феноменологията на скитничеството, така както те са развити в западната култура. Върху фона на множество споменати подходи Мартин Колев се е фокусирал върху „номадологията“ на Жил Делюз и Феликс Гатари от тяхната най-известна книга „Хиляда плоскости. Капитализъм и шизофрения“. Отгоре се издига по-обширен свод от допълващи идеи, взети от англезичната и особено френската философия (най-вече Бергсон, Рикъор и Фуко). Всичко това е подробно представено в Първа глава, която представлява теоретичен обглед на избраното тематично

поле (номадството). Тази тема впрочем, макар и да идва от миналото, изобщо не е затихваща в нашето съвремие, дори непрекъснато нараства и се развива в своята актуалност.

Втората глава на дисертацията е наречена „Свят и дом: вариации на темата за скитничеството в българската литература до Втората световна война“. В първия момент се стреснах, защото фразата „свят и дом“ ми напомни онези тематични кръгове, които бяха актуални в образователната програма преди петнайсетина години. След това обаче се изясни, че точно такава е било заглавието на списание, замислено от Матвей Вълев през 1935 г., но останало нереализирано. Мартин Колев дефинира три модела на скитничество (съответно три форми на „скитника“) в българската литература до Втората световна война: „обезкорененият човек“, или „Скитникът-евреин“; пътешественикът/пътешественическият и номадът/номадският модел. Тази глава не е голяма, както предполага възможният материал, но затова пък го синтезира и успява да изреди и подреди различни прояви на литературното скитничество, подкрепени с цитати от автори, които са писали за тях. Накрая има дори таблица с типология на скитничеството в българската литература до края на Втората световна война.

Трета глава се занимава с критическата рецепция на номадската тема. Освен обичайния вече обглед на полето авторът предлага свой, алтернативен поглед, който се съпротивлява на инерцията да четем героите в творчеството на М. Вълев като автобиографични проекции на автора. Възроден е един (носталгичен за мен) термин от края на миналия век: текстът-Вълев. Осъществен е алтернативен прочит, който се интересува не просто от разликите между дом и свят, отсам и отвъд, а по-скоро от възможността за разместване на техните граници, за размиване на ясните очертания, когато става въпрос за творчеството на Вълев.

Оттук нататък работата кривва в една неочаквана посока: опозицията природа-култура. Четвърта глава обсъжда характерните хипостазии на природата в творчеството на Вълев: дивата природа, покорената природа (дори „кастрираната природа“ с малко настъпление в полето на психоаналитичната терминология)... След природата идва ред на културата. Това, разбира се, е огромна тема, но авторът се съсредоточава върху онова, което нарича „крайно проявление на културата под формата на машина“ (с. 113). Честно казано, като „крайно“, или най-високо проявление на културата аз бих определила изкуството, но нека да не забравяме, че М. Колев следва Делюз и Гатари от края на 20 век. Текстът-Вълев също така му помага, защото употребява „културата“, (т.е. машината) в силно амбивалентен план. Следвайки Делюз от друга негова книга („Различие и повторение“, 1999), дисертантът типологизира различни прояви на техниката. Няма да се спирам на тях, тъй като върху тази тема в междувоенната литература е работено и преди.

Вместо това ще побързам към предпоследната глава, която очертава „природната жена“ и „мъжа-машина“, т.е. разсъждава върху „полови и родови измерения на текста-Вълев“. Познаваме тази опозиция от времето на Хубавата епоха: жената-природа срещу мъжа-прогрес, но М. Колев я поставя в междувоенната рамка на страстта към техниката (по същото време даже Елин Пелин е силно увлечен от любителски занимания с радиотехника). Темата е много интересна и малко разработена с оглед на българската литература, особено в

полето на джендър теорията. Пета глава просто я очертава и дава обещания за много по-широка интерпретация в някакво бъдеще време; в дисертацията обаче тя си остава плътно притисната в творчеството на Вълев, следвайки го с прескоци от една в друга творба. Попълната ѝ разработка ще остане, надявам се, за следващите занимания на М. Колев.

И накрая последната, Шеста глава – „Път и разказ. Наративна идентичност на номадския субект“. Тематичният фокус отново е много добре намерен и предпоставен от богати възможности в теоретично и методологическо отношение; самият текст обаче се побира в скромната дължина от шестнайсет страници и също както в предходната част очаква своето пълнокръвно развитие, още повече, че неговите основи са вече положени. Защото глава Шеста, поне в началото си, амбициозно загребва много широк и дълбок обхват на проблема как „номадският субект“ (т.е. идеята за номадски субект) представлява отражение на различните начини, по които се интерпретира номадството в различни епохи.

След това и все така с просторен замах се пристъпва към илюстриране на твърдението с примери от българската поезия между двете световни войни. Те обаче бързо се ограничават до поезията на младия Богомил Райнов (все пак в глава с тема „наративната идентичност“), оставяйки у четящия чувството за нещо не съвсем случено. Втората част на главата разбираемо вече се фокусира върху примери от творчеството на Вълев. Тук наистина се говори за наратив и наблюденията са много конкретни.

Какво диктува потребността от разказ за приключения в устите на много от Матвей-Вълевите герои? – пита се дисертантът. Така фокусът се премества към фигурата на разказващия човек и оттам – върху силния интерес към устното слово в творчеството на Вълев. Устното слово е видяно като „природна“, „естествена“ алтернатива на окултуреното в писменост слово. Главата завършва с поредица от силни обобщения за спецификата на текста-Вълев и за идентичността на типичния в него герой-разказвач. „Героите-разказвачи, пише Колев, не просто разказват истории – те разказват себе си. Актът на разказване тук не е привилегия на уседналия човек (както във фолклора напрмер), а на пътуващия, номадския субект, който притежава перспективата на отчуждения поглед.“ (Ще си позволя да припомня, че тази позиция е по-скоро древна, отколкото модерна, защото номадски субекти са били още древните аеди, скитащи от полис на полис.)

И още малко ще продължа с обобщенията на Шеста глава: „Изобщо текстът-Вълев е силно заинтригуван от убегливата природа на словото ... затова и писменото слово (писмо, паспорт, документ) е в постоянен конфликт с устното“. И последното заключение, направено с много широк замах: „Значимостта на темата за скитничеството в текста-Вълев не произхожда единствено от наличието на преобладаващо количество главни герои, които можем да определим като номадски субект. Самият текст-Вълев се държи като номадски субект, като скитнически субект...“.

И вече съвсем накрая ще се преместя от текста-Вълев към почерка-Колев, който също има своите (макар и не точно номадски) характерни черти. Една от тях е способността да се обединява красивото писане на един вече познат белетрист, автор на цяла фентъзи сага, с ясното и смислено изразяване на литературния историк. Ще го демонстрирам с предпоследното изречение на дисертационния труд:

Какво може да се крие зад живия и жизнерадостен, донейде лекомислен, често повтарящ и разсейващ се, сякаш безкраен разказ, който ни увлича и опиянява, който разсейва фиксираната форма на буквата и се различава по заострените очертания на структурата, разкривайки слабите ѝ места, слепите ѝ петна, успокоителната ѝ, но същевременно ограничителна едностранност?

Този въпрос е очевидно свързан с характеристиките на текста-Вълев, но все пак е добре, че като автор на дисертация Мартин Колев е надмогнал изкушенията на „повтарящия, разсейващ се и сякаш безкраен разказ“, за да създаде един добре организиран, стегнат, концептуално промислен и ясно написан дисертационен труд, който притежава всички достойнства, необходими на неговия автор, за да придобие образователната и научна степен „доктор“.

10. 09. 2023 г.

Милена Кирова